

H I S T Ó R I A

Kiss József

ADATOK APPONYI ALBERT OKTATÁSÜGYI ALKOTÁSAIHOZ

Történelmünkben nem ritka jelenség, hogy a magyar polgári átalakulás folyamatában kiváló arisztokraták is vezetőszerpet vállaltak (*Széchenyi István, Eötvös József, Károlyi Mihály, Klebelsberg Kunó stb.*)

Ezek sorába tartozott Apponyi Albert is, aki két ízben is vallás- és közoktatásügyi miniszter volt: először Wekerle Sándor kormányában 1906. április 9-től 1910. január 17-ig, másodszer 1917. június 15-től augusztus 20-ig Esterházy Móric, majd 1918. október 30-ig újra Wekerle Sándor kormányában.

Kormányzati tevékenységének ezek az időtartamai azt is jelzik, hogy távol tartotta magát a szélsőséges politikai irányzatoktól, Tisza István háborús politikájától csakúgy, mint az 1918-19-es forradalmak küzdelmeitől, de a Tanácsköztársaság megdöntése utáni fehérterror tiszti különítményeinek tömegmészárlásai ellen bátran fellépett, nyilvánosan tiltakozott ellene.¹ A magyar békeküldöttség felkért vezetőjeként Párizsban, a Clemenceau elnökletével összeült legfőbb tanács előtt, 1920. január 18-án kijelentette, hogy a közölt *»békediktátumok számunkra teljesen elfogadhatatlanok«.*² S amikor május 6-án az antant átadta a végleges diktátumokat, Apponyi lemondott megbízatásáról és visszaadta azt annak a kormánynak a kezébe, amelyiktől azt átvette, tehát lényegében megtagadta a trianoni békeszerződés aláírását. Ezt az okmányt a Simonyi-Semadam Sándor kormányának két minisztere: Benárd Ágost népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd mint rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter írták alá 1920. június 4-én Trianonban.³ Apponyi már 1921-ben részt vett Párizsban a megalakulóban lévő Nemzetek Szövetsége előkészítő gyűlésein. E szövetség célja a nemzetek együttműködésének előmozdítása és a nemzetközi biztonság és béke megvalósítása.⁴ Magyarországot hivatalosan 1922. szeptember 18-án vették fel ebbe a szervezetbe, ahol a Párizs-környéki békék nemzetközi bíróság útján történő felülvizsgálatának követelése szinte állandóan napirenden szerepelt, s ebben Apponyinak sokkal mérsékeltebb szerepe volt, mint a német, az angol, a francia vagy a román küldötteknek. Így a revizionizmus nem magyar sajátosság.

Egy francia baloldali republikánus politikus, 1932. június 3-tól december 14-éig Franciaország miniszterelnöke, Edouard Herriot az 1933. február 7-én elhunyt Apponyi egyéniségéről többek között ezeket írta: *»Mi Apponyi grófot a Nemzetek Szövetségének keretében ismertük meg igazán: senki sem vonhatja kétségbe, hogy hazáját ott a legragyogóbb módon képviselte. Az események visszavezették pályafutása kezdetén vallott liberalizmusához, amelyet most fegyverként használt hazája javára... hatalmas, nagyszerű egyéniség volt, egyike azoknak, akik messze fölötte állanak*

1 Interpress Magazin. 1981. december., 41. (Csorba László cikke).

2 Gróf Apponyi Albert: Élmények és emlékek. (Bp., 1933.) 217.

3 A Pesti Hírlap Nagy Naptára (Bp., 1932.) 87.

4 Pedagógiai Lexikon. (Bp., 1936.) II. 356. Ennek egészségokmánya, illetve ennek 19. cikkelye nem zárja ki a határok kiigazítását sem.

pártokon, sőt kormányokon is: szülőházája erdejének kimagasló fája, melynek koronája felért a fényes egekig... volt benne valami antik nagyság...»⁵

Neményi Imre ny. kultuszminisztériumi államtitkár, aki 1904 óta egyhuzamban közvetlen vezetője és irányítója volt a magyar tanítóképzésnek, s Apponyinak mindkét minisztersége idején legközvetlenebb munkatársa, kiemelte, hogy Apponyi személyiségét, jellemét hazája szolgálatában M. P. Cato erkölcsi nagyságához, zseniális szónoki képességét pedig M. T. Cicero ékesszólásához mérték a földkerekség minden részében, az Északi-sarktól a Déli-sarkig mindenhol, ahol ismerték a nyomtatott betűt.⁶ Ugyancsak itt kell kiemelnünk Tóth János kultuszminisztériumi államtitkárt, országgyűlési képviselőt, aki Apponyi mindkét minisztersége idején vezető főtisztviselője volt a kultuszminisztériumnak, s aki Czettler Jenő egyetemi tanár, Jászákóhalma országgyűlési képviselője közreműködésével előkészítette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1917. október 10-én kiadott rendeletét a Jászberényi Állami Tanítóképző Intézet létrehozásáról.⁷

Azontúl, hogy Apponyi Albert 52 éven át, 1881-től 1933-ig országgyűlési képviselője volt a jászberényi választókerületnek, szinte nem is szokták említeni, hogy 1895-ben az »*Aesthetika és politika*« című műve alapján választották meg a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli, majd igazgatósági tagjává. Ugyanezen évben a »*Művész és államférfi*« című műve alapján a Kisfaludy Társaság rendes tagjává nevezték ki. 1896-ban két kötetben jelentek meg »*Beszédek*« című művei. Előbb a Kolozsvári Tudományegyetem, majd a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem tiszteletbeli doktorrá avatta, sőt 1909-ben a Nemzetközi Orvoskongresszus orvostudományi doktorrá választotta. A Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem 1918-ban - amikor Apponyi itt létrehozta a bölcsész-, nyelv- és történettudományi, majd április 10-én az orvostudományi kart s ezek tanárait is kinevezte - tiszteletbeli bölcsészettudományi doktor címmel tüntette ki.⁸

Az átlagosnál jóval magasabb fokú intellektuális készségei, családi és iskolai környezete lehetővé tették számára, hogy már gyermekkorában anyanyelvi szinten beszélt, olvasott és írt a magyaron kívül francia és német nyelven. Középiskoláit a Bécs melletti Kalksburg jezsuita gimnáziumában, egyetemi tanulmányaiból két évet a bécsi, két évet a pesti egyetemen végezte. Ezt követte két éves tanulmányútja francia és német tudományos intézetekben. Főként közgazdasági, gazdaságpolitikai, törvénykezési, nemzetközi jogi és oktatásügyi kérdésekkel foglalkozott.⁹ 1872-ben, 26 éves korában a szentendrei választókerület országgyűlési képviselővé választotta Deák párti programmal. Ezzel megkezdődött és 62 éven át tartott par-

5 L. a 2.sz. jegyzeteket, 10-11. Ezekben az években a francia kormányok igen sűrűn váltották egymást. E Herriot kormánya kizáróan a radikális párt és a két baloldali polgári csoport tagjaiból állt.

6 Magyar Tanítóképző, 1933. 3. sz. Neményi Imre: Gróf Apponyi Albert mint kulturpolitikus. (Különlenyomat, Bp., 1933.). Neményi I. a magyar tanítóképzést "sokoldalú képességével, céltudatos tervszerűségével és vasakarátú következetességgel olyan fokra emelte, hogy a magyar tanítóképzés Európa bármely kulturországának tanítóképzésével kiállja a versenyt". (Magyar Tanítóképző, 1917., 271.)

7 Pinkert Zsigmond: Az Intézet alapításának története. Az első iskolaév története. A Jászberényi Állami Tanítóképző Intézet Évkönyve (Jászberény, 1918.) 3-7., továbbá: Magyar Tanítóképző 1917., 271.

8 V. ö. Révai Nagy Lexikona, I. k. (Bp., 1911.) 754-56., továbbá lásd a 4. sz. jegyzet anyagát! A Kolozsvári Tudományegyetemet a románok már 1919. május és október között kisajátították, az Erzsébet Tudományegyetemet pedig a cseh-szlovák hatóságok 1919. szeptember 22-én vették birtokba, tanárait pedig kiutasították Pozsonyból. Itt említjük meg, hogy az Apponyi család ősi törzsbirtokát a Csallóközben Szlovákiához csatolták.

9 Dr. gróf Apponyi Albert: Emlékirataim. Ötven év. (Bp., 1926.) 26-30.

lamentáris politikai működése. S ezenközben személyisége és közéleti szereplése semmivel sem volt ellentmondásosabb, mint maga az a történelmi korszak, a magyar polgári átalakulás folyamata, amelyben kitűnő felkészültséggel vett részt, mindig megőrizve politikai tisztességét, kiérdemelve mind a hazai, mind a művelt világ kitüntető tiszteletét és megbecsülését. Vessünk azonban egy pillantást e megbecsülés érzékelhető forrásaira!

Apponyi a jászberényi választóközönségről

Emlékirataiban a tőle megszokott s talán túlzott előzékenységgel részletezte személyi összeköttetéseinek azt a vonulatát, amelyet korhűen csak Apponyi gondolatmenetével lehet jellemezni. »Reám nézve ennél becsesebbet, megüsztelőbbet, erkölcsi elégtételekben gazdagabbat nem tudok. Azt, amely 1881 óta jászberényi választóimmal áll fenn. Már magában véve is ritkaság ugyanannak a mandátumnak 40 éven át megszakítás nélkül való birtoka: legfeljebb akkor fordul elő, mikor a képviselőt helyi kötelek is fűzik választóihoz. De Jászberény közönsége közt és közöttem mindebből semmi sincs meg. Egy talpalatnyi földem sincs nekem, sem bármely rokonomnak, vagy már korábban ismert barátomnak, sem a Jászságban, sem annak szomszédságában: egy árva lelket sem ismertem a városban, amikor az 1878. évi választások alkalmával, pusztán a politikai rokonérzés alapján, az ottani ellenzék nekem ajánlotta fel a jelöltséget. En azt akkor nem fogadhattam el,...1881-ben elfogadtam a jászberényi jelöltséget, és ezzel egész politikai pályámnak megbecsülhetetlen szilárd alapot szereztem egy példátlanul tisztességes, nagyon értelmes, feltétlenül megbízható, tántoríthatatlanul hű választóközönségben.

Az a nemzedék, amellyel eredetileg összeköttetésbe léptem, többnyire már kihalt: sírban nyugosznak sokan a vezetők közül, akiket barátaimnak nevezhettem. De a kapocs meg nem lazult, az új nemzedék örökségképpen átvette és az elődökéhez méltó hűséggel őrizte meg. Tette ezt tiszta meggyőződésből, helyi érdekeinek ellenére. Az évenként tartott beszámoló és az ezekhez fűzött bizalmas politikai beszélgetések alkoták egész fegyverzetemet. A legideálisabb viszony volt ez, amely választó és választott között gondolható, mert ők azzal az őszinte hittel követek, hogy ezáltal hazájuknak szolgálatot tesznek.

Jól esik a választási korrupció azon özönében, mely az ország nagy részét elárasztotta, a politikai erkölcsök tisztaságának ezt a szigetét észlelni; ha nem is rólam, ha valamely politikai ellenfelemlről volna szó, akkor is tisztelettel hajolnék meg ennek a választóközönségnek erényei előtt. Így csak a legmélységesebb hálával gondolhatok rá, és családi kincs gyanánt őrzöm azt a zászlót, amelyet 25 éves jászberényi képviselőségem ünnepén nekem emlékül adtak. Míg a legtöbb politikus, aki állandóan képviselő akar lenni, a választási költségeket privát költségvetésébe mint jelentékeny tételt kénytelen beállítani (hacsak a pártkassza nem segít rajta), nekem az egész 40 esztendő alatt, melyen át Jászberényt képviseltem, csak kétszer kellett felülnőnen csekély összeggel a legális költségekhez járulnom. Rendesen egy árva garast sem költöttem, zászlót, jelvényt sem fizettem; szóval a szó legszorosabb értelmében ingyen-mandátumot élveztem. A cigánynak adott borával és a vasúti menetjegy volt egész választási költségem. Pedig két kétségbeesett rohamot kellett kiállanom: egyszer a kormánypártét (1896), amikor óriási pénzüsszeggel és a helyi érdekek dédelgetésének kilátásával léptettek fel ellenem egy minisztert; később (1910) egy helyi frakciót, mely kezébe tudta kerülni a választás vezetését és furfanggal remélt győzni.

Mindezekkel szemben tiszta eszközökkel tartottam meg a pozíciót vagyis inkább tartotta azt meg választóimnak erkölcsse, míg végre mindenki elállott annak megostromlásától.

Ha van politikai életemben, ami az utókor megemlékezésére méltó, ha van, ami elismerésben fog részesülni: Jászberényi választóimnak a legtisztább forrásból eredő

jellemes kitartását a dicséret orozslánrésze illeti meg: mert töretlen hűségük a saját politikai sorsom iránti gondtól mentesített, és ezzel hatalmasan előmozdította akciószabadságomat. Ha pedig gáncs illet meg, ebből nem eshetik rájuk semmi. Oket minden körülmények között megilleti az a dicsőség, hogy a politikai erkölcsök hanyatlásának egy szomorú korszakában a meggyőződés önzetlen követésének, a jellemnek, az erkölcsi tisztaságnak ragyogó példáját adták. Volt idő, midőn városuk büszkeségének mondták, hogy én vagyok a képviselőjük. Nem tudom, fennállhat-e ma is ez az érzés, vagy meddig fog fennállni, de nekem mindenestre büszkeségem és egyik legszebb emlékem, hogy egy emberöltőn át ilyen közönséget képviseltem, és akik e visszaemlékezéseket olvassák, ítéljenek rólam bármikéni, de adózzanak tisztelettel annak a választóközönségnek, amelynél az alkotmányos élet, a politikai szabadság szép fikciói élő valósággá váltak.¹⁰

Gr. APPONYI ALBERT.

Apponyi itt is - mint mindig - rendkívül választékosan és a nagy klasszikusokra emlékeztető »captatio benevolentiae« megnyerő eszközeivel köti le az olvasó figyelmét. Ez nemcsak az elhivatottak és a kiválasztottak rátermettségéből és tehetségéből adódott, hanem abból a nagyon is hétköznapi valóságból következett, hogy figyelme ezúttal csak a választójjal rendelkező városi közönségre irányult, s nem tért ki a lakosság döntő többségét alkotó tízezrek, a munkások, a szegényparasztok, az éves szolgák és a napszámosok tömegeire, akik a választójog hiányában a 48-as körökben, az olvasó- és népkörökben vagy a redemptus közbirtokossági földkövetelők köreiből szervezkedtek és időnként az országgyűlési választások idején is felléptek. Pedig e szabatosan megkülönböztetett »választóközönség«-nek nem kevés gondot okoztak ezek a tömegek.

1884 májusában, »midőn gr. Apponyi Albert beszámoló beszédét tartani akarta, az e célból a piacon felállított szószéket csócselék vette körül, akik közül néhányan úgy a képviselőre, mind pedig annak környezetére követ dobáltak. A helyszínen felállított szakasz honvéd huszárság a rendellenkedő tömeget szétoszlatta« - hangzik Beniczky Ferenc Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjának jelentése a belügyminiszterhez a jászberényi képviselőválasztásról.¹¹ Apponyi ugyan soha, de más »honatyák« több alkalommal csócseléknek nevezték azokat az állampolgárokat, akiknek a törvény nem adott választójogot.

Amíg a jászberényi választókerület 1892-ben egyhangú szavazattal küldte Apponyit a parlamentbe, az 1896. évi választások során népszerűsége megosztottnak látszott. Ugyanis br. Bánffy Dezső miniszterelnök kormányának igazságügyminiszterét, Erdélyi Sándort »hihetetlen mértékű választási korrupció« közepette léptette fel Apponyi ellen. Ennek következtében a város Apponyi-párti polgármestere is lemondott tisztségéről, s bár Koncek István polgármestert a helyi kormánypárti újság silány, alpári módon (Hild Victor!), folyamatosan támadta, ez a választás is Apponyi javára dőlt el. A korrupciónak még a látszatát is kerülte, csupán az akkor államcsinált Jászberényi Főgimnázium és a most megnyílt Állami Földműves Iskola szegénysorsú, de jeles előmenetelű tanulóinak jutalmazására adott 500 Ft-ot, »az

10 U. o. 175-77.

11 Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Állami Lt., közgy. iratok. Protocollum, 1884. május 25.

ezredéves ünnepség emlékére«. Ez a csekély összeg akkor egyenértékű volt egy városi tanító évi fizetésével. Volt olyan tanító, aki csak 200 Ft-ot kapott évente. Maga Apponyi is tisztában volt ezzel.¹²

A másik fentebb említett, nevezetes választás 1910 júniusában zajlott le, amikor a megalakulóban lévő helyi Szociáldemokrata Párt vezetői - köztük három főgimnáziumi tanár: Hajtai Ferenc, Karádi Győző és Varjas Sándor - ellenjelöltként jellemző módon egy Mezőtúron honos és ott szervezkedő kisgazdát, Gyalog Jánost hívták meg és léptették fel az országgyűlési választáson. Ez a *»helyi frakció«* - bár a földkérdés demokratikus rendezését, az általános, titkos választói jog bevezetését és a nemzeti függetlenség jelszavait hangoztatta - teljesen híjával volt az agrárgazdaságtan, az országos földbirtokpolitika, a szociálpolitika, sőt a szociálpedagógia ismereteinek is, csupán a helyi *»kenyérmizei«* csatározásokban és a helyi *»hatalmi«* harcokban vitézkedett. Így Apponyival szemben a választói joggal rendelkezők körében a győzelemre semmi esélye sem lehetett. Már csak azért sem, mert a vele rokonszenvezők zöme csak a választásra nem jogosultak körére támaszkodhatott.¹³

Mindebből természetesen következik, hogy Apponyinak igaza volt, amikor az akkori érvényes törvények szerint *»az alkotmányos élet, a politikai szabadság szép fikció«*-ként, tehát valójában nem létező, csupán elképzelt fogalomként szerepel gondolatmenetében. De abban nem volt igaza, hogy az alkotmányos élet és a politikai szabadság szép fikciói *»élő válósággá váltak«* a jászberényi választóközönség körében, nem számítva ide a város lakosságának döntő többségét. S mai szemmel hozzátehetjük, hogy még e választóközönség számára is kevésnek bizonyult a társadalmi valóságnak ez a keskeny szelvénye.

Magának Apponyinak is szembe kellett néznie ezzel a dilemmával, a polgári törvények hiányosságaiból adódó kényszerhelyzettel, az ebből következő ellentmondásokkal. Viszont azzal is tisztában volt, hogy az adott helyzetben csak parlamenti úton lehet változtatni. Kezdetől fogva ez a felismerés határozta meg politikai működését.

Apponyi az Eötvös-féle kultúrpolitika útján

Apponyi még pesti egyetemi éveit idején (1866-68), majd a későbbi évek folyamán is, egészen 1871-ig gyakran volt vendég báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter svábhelyi villájában, ahol e nagy politikus három csinos leánya kedvelt társaságot, állandó jókedvet és művelt légkörű társalgást jelentett számára, édesanyjuk, *»Rosty Agnes, kiváló zenész, finom, előkelő, jóságos lelkének légkörét árasztotta arra a miliőre, amelyben Eötvös József nagy szelleme tündökölt. Nem csoda, hogy ez a családi kör nagy vonzóerőt gyakorolt reám«* - írja az Emlékirataim c. művében.¹⁴ Sok alkalom adódott arra, hogy ezen európai műveltségű, kiváló miniszterrel komoly beszélgetéseket folytasson. Különösen a szociális kérdéseket illető eszmecserékre emlékezett vissza szívesen. Apponyinak idős korában, rendkívül gazdag kulturpolitikai küzdelme után és sokoldalú európai tapasztalata birtokában is az volt a szilárd meggyőződése, hogy Eötvös kimondottan liberális érzelmű politikus volt, de mentes volt a liberalizmusnak egyházi, valamint nevelési téren mutatkozó eltévedeléseitől, nem zárkózott el a közgazdasági kérdések megvitatása elől sem. Szerinte az Eötvös-féle liberalizmus nem ismert

12 Jászság, 1896. szeptember 26., továbbá a következő hetiek.

13 V. ö. Tóth János: *Az Ószirózsás Forradalom és a Tanácsköztársaság a Jászságban* (Jászberény, 1969.) 20. Ezek a tanárok sokáig nem is maradtak a tanári pályán, pártmozgalmi tevékenységbe merültek.

14 L. a 9. sz. jegyzet anyagát, valamint az "Élmények és emlékek" c. művének 42-3.

egyházellenes tendenciákat, míg sok más országban és főleg a sajtó tetemes részében a vallás, különösen pedig a katolikus hit elleni harc valóságos lényegét képezte a liberalizmusnak. »Magamon tapasztaltam - írja - ezt, mert ezekben a körökben, dacára annak, hogy az összes szabadságjogokért sikraszálltam, sohasem tekintettek liberális gondolkodású embernek és pedig azért, mert misére jártam. Viszont a kommunizmust követő reakció korszakában nem tekintettek jó kereszténynek azért, mert vonakodtam részt venni az antiszemita hajtóvadászatban.«¹⁵ Természetesen "ezek a körök" Eötvös idejében még nem léteztek, de napirenden volt a nyugat-európaiakhoz hasonló polgári nemzeti állam kibontakozása és ebben az állam és az egyház közötti viszony rendezése a lelkiismereti szabadság és az állampolgári egyenjogúság alapján. Eötvös - Apponyi szavaival élve - monumentális népiskolai törvényét is ennek megfelelően dolgozta ki: fővonásaiban ez még ma is érvényben van, és senki sem gondol komolyan annak megváltoztatására. Ez a tan- és tanulás-szabadság elvén felépített iskolatörvény, amely az állami, a községi és az egyházi iskolákat megfelelő állami ellenőrzés mellett egyforma színvonalra helyezi, megkímélte Magyarországot egy kulturháború nehéz megpróbáltatásaitól s egyszersmind lehetővé tette alapelvének a tanítás összes fokaira való kiterjesztését; valamennyi kulturális erő együttműködését az általános műveltség érdekében.¹⁶

Apponyi az Eötvös család körében ismerkedett meg a világhírű zongoraművész és zeneszerző Liszt Ferencel. Itt vetődött fel a gondolat, hogy Budapesten zeneművészeti főiskolát létesítsenek és ennek vezetésére Lisztet kérik fel. Eötvös, mint közoktatásügyi miniszter, elő is terjesztette ezt a javaslatot a képviselőházban, amely azonban takarékosági okokra hivatkozva az erre javasolt összeget törölte az állami költségvetésből. Ugyanez a veszély fenyegette az 1873. évi költségvetést is. S ekkor lépett fel nyilvános szónoklattal Apponyi, aki 1872-ben, 26 évesen jutott be a parlamentbe, a hajdani koronabirtok Szentendre választókerületének képviselőjében Deák-párti programmal. Deák Ferenc a nemzet és a parlament akkori vezető-egyénisége kitüntetett érdeklődéssel kísérte a fiatal szónok meggyőző érvelését a Liszt Ferenc Zeneakadémia megalapítását, illetve költségvetési keretbe való felvételét, biztosítását illetően. Fellépése teljes sikerrel járt, a parlament nagy többséggel elfogadta a javaslatot. S ez akkor óriási eredménynek számított.¹⁷

Rátérve Apponyinak a jászberényi választókerülethez fűződő tevékenységére, itt is az Eötvös-Deák-féle kultúrpolitika elvei alapján lépett fel. 1881. június 29-én választották meg itt országgyűlési képviselőnek. A jászberényi katolikus Főgimnázium államosítását az iskolafenntartó város és több jászági község részéről több évtizedes előkészítő munka előzte meg. Az 1877-ben megalakult Iskolaszékhez hasonlóan 1879-ben létrehoztak egy nagylétszámú Tanbizottságot, amelybe a város 16, a közbirtokosság 83, összesen 90 közgyűlési és 9 bizottsági tagot választott. Ennek elnöke a korábbi főtemplomi plébános, Lippay Lajos főgimnáziumi igazgató volt. A Tanegylet kérvénye alapján a Főgimnázium a Közoktatásügyi Minisztériumtól 1880-ban 2400, 1883-tól pedig évente 8600 Ft államsegélyt kapott, s ezzel meg is kezdődött az államosítás időszaka.

Még több mint tíz éven át tartott az egyezkedés a Tanbizottság és a különböző minisztériumok között az államsegély felemelése érdekében, míg 1893. május 29-én

15 U. o. 44.

16 U. o.

17 U. o. 63. Az Országos Magyar Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola az 1875/76. tanévben kezdte meg működését még csak zongora- és zeneszerzés szakon. A tanári kar tagjai az első tablóképen: Liszt Ferenc elnök, Erkel Ferenc igazgató, Volkmann Róbert, id. Ábrányi Kornél és Nikolits Sándor tanárok voltak. (Tóth Endréné főszerk.: Budapest Enciklopédia. Bp. 1981. 489.)

a város köszönettel vette tudomásul gr. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratát, miszerint a minisztérium csak abban az esetben veszi egészen állami kezelésbe a Főgimnáziumot, ha a város által »az épület jó karban tartatik és a fenntartás költségeihez a felvételi és tandíjjövedelmen felül, de az alapítványok készpénz-jövedelmének betudásával évi 12 ezer Ft biztosítatik.«¹⁸ Ezek az egyezkedések mindvégig Apponyi közreműködésével zajlottak. Ezért a város 1893. december 9-i képviselőtestületi közgyűlésén Apponyit, »mint a magyar haza egyik legnagyobb alakját, mint a magyar nemzeti állam megteremtésére hivatva lévő gyakorlati eszmék legnagyobb harcosát, fáklyavivőjét« a város díszpolgárává választották. Apponyi táviratilag köszönte meg e ragaszkodás és bizalom kifejezését; »Ragaszkodásuk ezen újabb kitüntető jeléért fogadják új polgártársuknak forró háláját!«¹⁹

A Főgimnázium teljes államosítása még így is csak br. Eötvös Lóránd vallás- és közoktatásügyi miniszter 51 319/1894. sz. rendeletével 1894 novemberében valósult meg 1896. január 1-i hatállyal, s ezt a város képviselőtestülete örömmel vette tudomásul.²⁰

Apponyinak ugyancsak része volt a jászberényi állami Földművesiskola létrehozásában. A város képviselőtestülete 1889-ben 100 hold területet ajánlott fel a tervezett iskola céljaira, majd 1891-ben már 160 hold föld és 50 hold szőlőtelep megvásárlására 50 ezer Ft-ot irányzott elő, az építkezésre pedig az állami költségvetés 5 ezer Ft-ot juttatott. Azonban már maga a kisajátítási összeg több mint 64 ezer Ft-ra rúgott. A földművelésügyi minisztérium pótolta a hiányzó összeget. "Az ingatlanok birtokba vétele a bérbeadás miatt csak 1895. október 1-én történt meg. 1896. június 18-án a város Apponyit kérte fel a földművelésügyi miniszterrel kötött szerződés véglegesítésére. Miután ez megtörtént, 1896-ban az Állami Földművesiskola felépült »és megkezdte áldásos működését.«²¹ A város kötelezte magát arra is, hogy viselni fogja évről-évre 10 szegénysorsú tanuló ellátási és tanítási költségeit.

Az eötvösi gondolat jutott kifejezésre Apponyi tevékenységében, amikor a város, a helyi önkormányzat és a miniszteriális hatóságok összefogására törekedett a népoktatásügy fejlesztése terén is. Szélesebb tevékenységi körben gondolkodva hangsúlyozta: be kell kapcsolódnunk »az európai magasabb eszme- és kulturáramlatokba méltó módon... A nemzetek egymás közötti versenyében a viszonylagos haladás a döntő motívum, s ez olyan igazság, amelynek tanulságait át kell ültetni politikánkba, törvényhozásunkba és egész kormányzatunkba« - hangsúlyozta 1893. április 29-én a parlamentben tartott beszéde során.²² Hogy a jászberényi Főgimnázium államosítása és az Állami Földművesiskola létrehozása évtizedeken át elhúzódott, látnunk kell a helyi önkormányzati erők és a törvényhozási, kormányzati körök együttműködésének korlátait, sőt ellentmondásait is. Nem is szólva a pártpolitikai érdekek ütközéseiről, amelyeknek látható mozzanatai akkor sem tűntek el, amikor Apponyit kinevezték vallás- és közoktatásügyi miniszterré.²³

18 Blénessy János: Jászberény iskolázásának és közművelődésének története. (Jászberény, 1967.) 59.

19 Blénessy János: Jászberény életrajza a kiegyezés utáni évtizedekben (Jászberény, 1940.) 75-76.

20 U. o. 88. "Az előnyös feltételek kieszközléséért gróf Apponyi Albertnek hálás köszönetet mond.

21 U. o. 84. Ez nem azonos a Gazdasági Ismétlő Iskolával, amely 1906-ban jött létre az 1868:XXXVIII. tc. alapján szintén Apponyi rendeletével.

22 V. ö. Neményi Imre: Gróf Apponyi Albert mint kulturpolitikus (Bp., 1933.) 7.

23 Gróf Apponyi Albert: Nyílt levél Jászberény városa választóíhoz. Bp., 1910. 3. (Wodianer F. és Fiai Könyvnyomdája, Budapest.)

Apponyi a koalíciós kormányzat kultuszminisztere

Ismeretes, hogy az uralkodó a függetlenségi párti Apponyit mintegy renegátnak tekintette, mint »szükséges rosszat« eppen csak megtűrte, hogy 1906 áprilisában átvegye a kultuszminiszteri tárcát. A koalíció három éves kormányzatát jogosan bírálták, mert »paktumot kötött a koronával«, mert elhalasztotta az ígért választójogi reformot, mert hozzájárult Bosznia és Hercegovina annexiójához s mert elrendelte »a rendkívül ügyetlen« népiskolai törvény (1907:XXVII. tc.) bevezetését. Ezzel szemben adott körülmények között, amikor a pártközi frázisos csatározások forgácsolták szét az alkotó-erőket, talán érthető, hogy maga Apponyi is sajátos apológiával tekintett vissza a koalíciós kormányzat eredményeire s természetesen oktatásügyi reformjaira, amelyek a számok tükrében valóban meggyőzőek lehetnek s nem tekinthetőek »népelleneseknek«. ²⁴ A jászberényi választókhöz 1910-ben írt levelében kiemelte, hogy a kormányzat »igenis igénybe vette, sőt erősen megfeszítette a nemzet pénzügyi erejét: de produktív kulturális és szociális célokra; az improduktív kiadások növekedését pedig a minimumra tudta visszazortítani. 1906 és 1909 között a népnevelési kiadások 24 és fél millió koronáról 39 millióra, tehát 14 és fél millióval, vagyis 59 %-kal emelkedtek. ²⁵ Ebben az összegben a tantói fizetésrendezés költségein kívül több mint 2000 új tanterem megnyitása szerepel; ezek beosztásánál arra voltam tekintettel, hogy elsősorban az alföldi nagy városok népnevelési ügyét rendezzem és azután sorba vettem azokat a megyéket, amelyekben a nemzeti kultúra megvédése a legsürgősebb és iskolai akció útján a legbiztosabban eszközölhető«. ²⁶

Apponyi abból a kézenfekvő felmérésből indult ki, hogy az ország 6 éven felüli állampolgárainak kb. 38 %-a analfabéta vagy fél-analfabéta. Ez az arányszám pl. Franciaországban 8 %-ot, Olaszországban 28 %-ot, Romániában 40-50 %-ot, az európai Oroszországban pedig 62 %-ot mutatott. S ha figyelembe vesszük, hogy a magyar állampolgároknak kb. fele nem magyar anyanyelvű volt, s az analfabetizmus a nemzetiségi országrészekben az átlagnál szélesebb körű volt, akkor elfogadhatónak tűnik Apponyi iskolapolitikájának fő tendenciája: »ne legyen az országnak egyetlen olyan zuga sem, ahová a kultúra fénye be nem hatol... hogy a kulturától távol eső, a hegymögötti legkisebb falunak vagy tanyának iskolájába is oda világítson a tudomány szöveimékének egy-egy fényugara«. ²⁷ S valóban, amikor Apponyi 1906-ban a minisztertanácsban és a parlamentben előterjesztette a kultusz tárca költségvetését, »mindenki tudta és érezte, hogy végre egyetemleges gondolkodású, magasan számvaló, az iskolaiügy egészét átfogó miniszter halaszthatatlan reformjainak megvalósításáról van szó«, s így is szavazott. ²⁸ Oktatásügyi törvényeivel kapcsolatban vallotta, hogy »a nemzet szellemi és erkölcsi erejének egyik fő tényezője, a nemzeti egységnek egyik

24 Magyarország története 1890-1918. (Bp., 1978.) 623-640., továbbá Dolmányos István: A Lex Apponyi. Századok, 1968. 3-4., s Póloskei Ferenc: A függetlenségi párt kettészakadása és a koalíció felbomlása (1909). Századok, 1961. 4-5.sz., 614-44.

25 L. a 23. sz. jegyzetet, 9. "A népiskolai alapról szóló törvényjavaslatom törvényerőre emelkedése után, mely azt célozta, hogy a népiskolai póttadó alól kibúvó nagyobb vagyonok ennek az adózásnak körébe bevonassanak".

26 U. o. A "nemzeti kultúra megvédése" a nemzetiségi övezetekben a legsürgősebb és természetesen "az előre nyomuló osztrák összbiriodalmi törekvések", a "Grossösterreich bajnokai" elleni védekezésről tett említést.

27 L. a 22. sz. jegyzet anyagát! Ez lényegében azonos Eötvös József 1868:XXXVIII. tc.-ével, amely mint alaptörvény kimondta az általános tankötelezettséget a 6-12 éves gyermekek számára.

28 U. o. "Szerető gondossága kiterjedt a kisedővő intézetektől kezdve az egyetemig - és az iskolai ünnepnapoktól számítva a hivatalos tanítóegyesületeken át az Országos Közoktatásügyi Tanácsig minden intézményre, amelyeknek összessége a magyar nemzeti kultúrájának kitevőt adja" - írja többek között Neményi Imre.

leg hathatóbb előmozdítója a célszerűen és **nemzeti szellemben** vezetett közoktatás. Az államnak e téren nagy feladatai vannak». ²⁹ Különösen kiemelte az **önkormányzatok** szerepét mind az állami, mind a felekezeti, egyházi, valamint a magánjellegű iskolafenntartók esetében.

»A magyar nemzeti egység alatt - írja - nem a nyelv szerinti erőszakos magyarosítást értjük, hanem a nemzet politikai egységét, mely sem jogokban, sem kötelességekben nem ismer különbségeket a különböző nyelvű honpolgárok közt; és nemzetiségeket, mint közjogi csoportokat, el nem fogadhat. A magyar nyelv ismeretének terjesztését azonban szükségesnek tartjuk, hogy a nem magyar ajkú intelligencia az állami szolgálatból részét kivehesse, és ezáltal is minél szorosabban csatoltassék az államhoz». ³⁰ Apponyi az intelligencia fogalmán a művelt értelmiséget értette, s ennek 80 %-a magyar anyanyelvű, 20 %-a pedig nemzetiségi etnikumhoz tartozik. Ez a leegyszerűsítő értelmiség-szemlélet természetesen bírálható, de a századforduló évtizedében kibontakozó »második nagy reformtervek« időszakában kormányzati körökben egyhuzamban azt vallották, hogy az igazgatási, az ipari, az agrár- és a műszaki szükségség mellett döntő szerepe van az oktatás- és a nevelésügy területein dolgozó intelligenciának.

Ez a »felülről lefelé« vezényelt művelődési reformpolitika adott körülmények között elkerülhetetlen és szükségszerű volt. Apponyi a már idézett levelében kiemelte, hogy a »néptanítói fizetésrendezéssel kapcsolatosan, amely nem vitte a teljes kielégítőség a tanítóság minden jogos igényét, de kiragadta őket a nyomorból és anyagi ellátás dolgában más kultúr államok tanítóságával egy színvonalra emelte«. ³¹ Az állami és a nem-állami népiskolák jogviszonyait szabályozó 1907/XXVI. és XXVII. törvénycikkek, valamint a népoktatás ingyenességéről szóló 1908/XLVI. tc. valójában az 1848/XX., Eötvös-féle, évtizedeken át elhalasztott törvény végrehajtását jelentették. Ami az 1907/XXVII. tc-et, a »Lex Apponyi« néven ismert iskolatörvényt illeti: Pethő Sándor neves publicista 1926-ban kiemelte, hogy ezek a törvények »korántsem voltak olyan veszedelmesek az idegen népfajokra, mint ahogy azokat a radikális és a nemzetiségi propaganda feltüntetni igyekszik. Különösen román részről világszerte nagy agitációt fejtettek ki Apponyi iskolatörvényei ellen, maga a hazai románság azonban alig egy-esztendőös küzdelme után leszerelt és állami szubvenció érdekében vállalta azokat az iskolatörvényeket«. ³² A "Lex Apponyi" valóban nem vezetett a román iskolák felszámolására, de a "nemzetállam" szempontjait igyekezett érvényesíteni. A Magyar Tanítóképző című folyóirat érdekes részletet idéz Apponyi 1908. május 20-án elhangzott parlamenti beszédéből, miszerint az 1907:XXVII. tc. alapján »készült egy magyar történeti vázlat, amelyet egy igen ismert, jeles trónk, Benedek Elek, volt képviselőtársunk készített a népiskolák felsőbb osztályai számára. Ez a mű valamennyi nemzetiségi nyelvre lefordítatik és az államsegélyes

29 Dr. Gróf Apponyi Albert: Emlékirataim (Bp., 1926.) 220. Közoktatásügyi törvényeinek vezérlő gondolata: "száműzve az ellentét szellemét az állami és a nem-állami iskolák versenyéből, ezt a két típust egymáshoz közelebb akarják hozni, biztosítván az önkormányzat szerepét az állami iskolák vezetésében és az állami szempontok föltétlen érvényesülését a községi és felekezeti népiskolákban.

30 U. o. 219-220. Persze, a "társadalmi összeforrás" szempontjából nehezen képzelhető el "politikai egység", amikor a nemzetiségi értelmiségek identitás-tudatának elemei között nemcsak nyelvi, hanem felekezeti, vallási, műveltségi, vagyoni és szociális különbségek is lehetnek, s ezeket egynevezőre hozni csupán illúzió.

31 Apponyi Albert: Levél Jászberény városa választóihoz. Bp. 1910. 8. Ugyanitt említi meg a gazdasági ismétlő iskolákról szóló törvényjavaslatát is, amely az előkészítés stádiumában maradt.

32 Pethő Sándor: Gróf Apponyi Albert (Bp., 1926.) 31. Kiemeli értelmi és erkölcsi erejét, valamint "pártok felett lebegő tekintélyét".

*iskolákban kötelezővé fog téteti. Készül egy olvasókönyv is, szintén abból a szempontból, hogy nem-magyar- és magyar nyelvű olvasmányok vegyes nyelven adassanak elő, és hogy hazafias tartalommal legyen teltve az, amit az olvasás gyakorlására a tanulójfűség kezébe adunk.*³³

Iskolaépítés vármegyénkben

Rátérve most már e »reformkorszak« iskolaépítési eredményeire, látnunk kell, hogy miként alakult a kultuszárca költségvetése báró Eötvös József ideje óta. Amíg 1869-ben közel 2,5 millió korona volt a kultuszárca költségvetése, 1905-ben 60 millió korona, addig 1908-ban már 81 millió 360 ezer koronára emelkedett.³⁴ Említetük volt, hogy a nagy alföldi városok iskoláinak száma rohamosan nőtt Apponyi idejében, »Debrecen, Szabadka, Miskolc, Jászberény, Hódmezővásárhely és Szeged városokban tömegesen állítottak fel az iskolák«. ³⁵ Kimutatható tehát, hogy elsősorban a nagy külterülettel és tanyavilággal rendelkező alföldi városok iskoláinak száma gyarapodott. Vegyük példaként Jászberény iskolafejlesztését! A századforduló utáni évtizedben növekedett a város lakosságának száma. Amíg 1900-ban 26791 fő, 1910-ben 29675 főnyi lakosságról szólnak az adatok. S ennek 28-30 %-a a tanyavilágban lakott. ³⁶ A századfordulón a tanyavilágban 5 elemi népiskola állt a lakosság rendelkezésére (Jászboldogháza, Alsóboldogháza, Hajta, Négyzállás és Portelek), a város belterületén pedig 7 elemi népiskola, 1 érseki leánynevelő intézet óvodával, 1 ipariskola, 1 állami Földműves Iskola és az Állami Főgimnázium látta el az iskoláztatás igényeit.

Apponyi kultuszminiszter idejében úgyszólván új korszak nyílt meg a város iskolaépítésének történetében. Jelentékeny állami költségvetési hozzájárulással, 1906 és 1908 között 8 tanyaközpontban (Borsóhalma, Csíkos, Meggyespele, Peres, Rét, Szentimre, Tötevény és Újerdő) épített a város két-tantermes állami népiskolát, igazgatói lakással és belső gazdasággal (konyhakert, gyümölcsös, faiskola) együtt. Ezek típus-iskolák voltak. Ezek mintájára épültek később, az 1920-as években az újabban nagy publicitást nyert Klebelsberg Kunó-féle iskolák.³⁷ A város belterületén két 6-6 osztályos állami népiskola felépítését határozta el a városi képviselőtestület közgyűlése 1906 nyarán a kultuszminiszter rendelkezése alapján. ³⁸ Ezzel a város belterületi népiskoláinak száma 7-ről 9-re emelkedett. Apponyi szorosan együttműködött Czettler Jenő ³⁹ agrár-közgazdász, földművelésügyi minisztériumi osztálytanácsossal, akit 1906-ban választottak meg az Országos Széchenyi Szövetség vezetőjévé. Az ő javaslatára épült fel 1908-ban a jászberényi »Kossuth utca végén, a Magyar Királyi Ménteleppel szemben« egy önálló Gazdasági Ismétlő-Iskola. Mellette egy mintagazdaságot hozott létre, amely a gyakorlati oktatás céljait szolgálja. Az itt végző tanulóknak »kész kúsgazdáknak és gazdaszonyoknak kell lenniök« - amint Haraszthy József gazdasági szaktanító írta.⁴⁰

Nemcsak Jászberényben, hanem a Jászság szinte minden városában és községében felgyorsult az iskolaépítés üteme e néhány esztendő alatt.

33 Magyar Tanítóképző. 1908. évf., 324.

34 U. o. 316. Itt szerepelnek a személyi járandóságok, a nem-állami tanszemélyzet szubvenciói, építési és egyéb dologi kiadások.

35 U. o. 325. A továbbiakban ezek részleteire térünk ki, kiemelve a Jászságot és érintve Jász-Nagykun-Szolnok vármegyét is.

36 Fodor Ferenc: A Jászság életrajza (Bp., 1942.) 458-59.

37 Glatz Ferenc: Három reform Magyarországon. Historia, 1990. 28-29.

38 Jászkürt, 1906. június 8.

39 Czettler Jenő (1879-1953) közgazdász, lásd évkönyvünkben Tóth Pál Péter írását!

40 Jászkürt, 1908. nov. 25-i és dec. 23-i számai.

Jászárokszálláson egy új, 6 osztályos állami népiskolát építettek, Jászapátiban több elemi népiskolai osztályt és egy polgári iskolát nyitottak meg, Jászfényszaruban, Jászsás- és Felsőszentgyörgyön, Jászdózsán, Jászszentandráson, Jászladányon, Jászkiséren, Jászkóhalmán szintén nyitottak új népiskolai osztályokat.⁴¹ Nem maradtak ki az iskolaépítési kampányból a vármegye nagykunsági és a szolnoki nagybirtokos övezetek városai és községei sem. A türkevei születésű Tóth János kultuszminisztériumi államtitkár - akinek szervezőmunkáját Apponyi kitüntetően nagyra értékelte⁴² - javaslatára 1908-ban Túrkeve megyei város polgári fiú- és leányiskolát hozott létre természetesen a kultusztárca költségvetésével. Itt létesítettek gazdasági ismétlőiskolát és néhány tanyai iskolát is. Kunszentmártonban hat új állami népiskola létesült, a nagymúltú karcagi református Gimnázium 1906-ra már nyolcosztályos középiskolává fejlődött, de a város polgári iskolái és elemi népiskolái megmaradtak államsegélyes felekezeti fenntartás alatt. Kisújszálláson 1907-ben hoztak létre községi polgári leányiskolát, Mesterszálláson *»18634 korona költséggel 1908-ban iskolát és járdát építettek«*.⁴³ A Szolnok központú *»nagybirtokos övezetben«* is létesítettek vagy legalább terveztek új iskolát, így Szolnokon, Tiszaföldvárott, Cibakházán és Rákóczi falván, az 1910. évi alispáni jelentés szerint Csépan, Szajolban, Tiszaroffon, Tiszaszentimrén, Törökszentmiklóson emeltek még vagy kezdtek építeni új iskolákat.⁴⁴

Benkó Albert vármegyei alispán összefoglalóan jelenti: *»Vármegyénkben az 1909/10. tanévben 176 elemi népiskola volt, 600 tanteremmel, ebben ugyanannyi tanerő működött. Az előző tanévhez viszonyítva az iskolák száma 11-gyel, a tantermek száma 28-cal gyarapodott. Gazdasági ismétlő iskola volt a vármegyében a múlt tanévben 28, ezekben 46 tanerő működött, gyarapodás 1 iskola és 2 új szakoktatói állás. 9 polgári iskola volt, ezekben 40 tanerő működött. Gazdasági ismétlő iskola nem mindennél váltotta be a hozzájuk fűzött reményeket«*.⁴⁵

»Mint az itt elősorolt adatok - írja az alispán - eléggé igazolják, vármegyénk népoktatási ügye öröndetes fejlődésben van... népiskolai állapota lassanként mindinkább ki fogja elégíteni a jogos kívánalmakat«.⁴⁶ Noha a koalíció kormánya 1910. január 17-én lemondott, Apponyi is megvált a kultuszminiszteri tárcától, a vármegyei alispán évnegyedes jelentésében kiemelte, hogy *»új iskola létesült Kunszentmártonban, ahol a meglévő 15 községi iskolai osztály államosítása mellett 7 új állami iskola, illetve osztály létesítetett. Továbbá Jászberényben egy 4 osztályú új állami iskola, Rákóczi falván egy új párhuzamos osztály, Törökszentmiklóson 2 új osztály, Abádszalókon 1 új osztály létesült, Túrkevéen pedig felépült 3 új tanyai iskola, a tanítói állások száma 14-gyel gyarapodott«*.⁴⁷ Ez az évnegyedes jelentés az 1910. június, július és augusztus hónapokat foglalta magában. Beszámolt arról is, hogy a

41 Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánja jelentése, 1908. "Nagyonfontosságú törvényt alkottak az ingyenes népoktatásról. Ezt méltán nevezhetjük korszakalkotó törvénynek népoktatásunk rendszerében."

42 Apponyi Albert: Levél Jászberény városa választóíhoz. Bp. 1908. 8. 10. "Nem tehetem, hogy e helyen ne emeljem ki azt a megbecsülhetetlen támogatást és segítséget, amelyet Tóth János államtitkár barátomnál találtam: ha van miniszteri munkámban olyan is, ami igényt tarthat arra, hogy sikeresnek elismeressék, úgy ebből az elismerésből nagy rész illeti meg Tóth Jánost, aki odaadó buzgalommal vett részt alkotásaim megérlelésében és végrehajtásában és a kormányzás napi munkájában".

43 Alispáni jelentés, 1908-ban, 12. oldal.

44 Alispáni jelentés 1910-ben, 8. oldal. Itt e jelentés sem törekedett teljességre, bár mindhárom övezetből megemlíttette a fontosabb városi és községi iskolákat, de vegyesen.

45 Benkó Albert alispáni jelentése 1910-ben. 7. oldal.

46 U. o. 8.

47 U. o. Teljességre természetesen itt sem lehet számítani.

jászberényi állami Földműves Iskola 2 tanulót (*Romhányi Ferenc mesterszállási és Acs István tiszaföldvári lakost*) ingyenes alapítványi helyekre vette fel. A karcagi állami Földműves Iskolába Fábíán Bálint kenderesi, Fekete Gyula tiszaderzsi és Tarpai Sándor tiszaföldvári lakost ingyenes alapítványi helyre felvette. Továbbá a vármegye által Deák Ferenc emlékére létesített alapítvány egész évi 400 korona kamatát a Jászberényi Főgimnáziumban jeles érettségi vizsgát tett Gugi Béla jászberényi lakosnak adományozták.⁴⁸ A nem-állami népiskolák építését az állam az Országos Népiskolai Építési Alapból, a nem-állami polgári iskolák építését a Polgári Iskolai Építési Alapból segítette. A nem-állami népiskolák tanítóinak fizetéskiegészítő államsegélyezésére vonatkozóan a VKM. 1907:XXVII.tc. intézkedett, s ez mintegy szerves folytatása volt az 1904.évi Berzeviczy Albert kultuszminiszter nevével fémjelzett iskolatörvény vonatkozó részének. A nem-állami középiskolák fizetéskiegészítő szabályzatát Apponyi 1906:95333. tc. tartalmazta, s ez hosszú időn át érvényben is maradt, némi módosítása Apponyi 1917:192000.tc-ével következett be.⁴⁹

Olyan körülmények között, amikor pl. Bihar vármegyében voltak tanítók, akik írni és olvasni sem tudtak, voltak olyan járások, ahová kiszolgált altiszteket neveztek ki tanítónak, Vaskóh, Rézbánya és Belényes környékén az első tanfelügyelői látogatás során 50 községben nem akadt egy ember sem, aki tudta volna, hogy milyen országhoz tartozik, és hogy hívják a királyt,⁵⁰ Apponyi figyelmét nem kerülhette el a tanítóképzés ügye. A századfordulón Magyarország területén 48 tanítóképző működött, ebből állami 18, római katolikus 11, görög katolikus 5, görögkeleti 4, református 3, evangélikus 6 és izraelita 1, külön szólnak a kimutatások a tanítónőképzők számáról. Ezek szerint 6 állami, 7 római katolikus, 1 görögkeleti és 1 református, összesen tehát 15 tanítónőképző látta el a képzés feladatait.⁵¹ Persze, az ország 16 838 255 főnyi lakosságához képest ez a 63 képző igen kevés volt. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében pl. egy sem volt. Az 1913/14. tanévre - elsősorban Apponyi iskolapolitikája nyomán - már 84 képzőintézet működött, ebből 49 tanító- és 35 tanítónőképző volt, tehát a nőképzők száma 15-ről 35-re emelkedett. Ugyanakkor az ország lakossága majdnem 2 millióval gyarapodott, 18 264 553 főnyire nőtt. Amíg az állami tanítónőképzők száma 6-ról 8-ra, a katolikusoké 7-ről 20-ra, a reformátusoké 1-ről 4-re, a görög katolikus és -keletieké 1-ről 3-ra emelkedett.⁵² A bihari havasok tanítóhiányának példája és az érintett statisztikai adatok egyértelműen igazolják, hogy Apponyi közoktatásügyi politikájában igen előkelő helyet foglalt el az 1906:11890. tc., amely a tanítóképzőintézeti tanárképzés szabályozását foglalja magában. Alap gondolata az volt, hogy a tanítóképzőintézeti tanárjelölt 11 éven át végezzen ilyen jellegű közép- és felsőfokú tanulmányokat. Tehát végezze el az 5 éves tanítóképzőt, majd 8 féléven át a választott szakokon pedagógiai főiskolai s vele párhuzamosan egyetemi tanulmányokat folytasson s végül 4 féléven át végezze el a tanítóképzőintézeti tanárok kollégiumát. (*Ezt nevezték később Apponyi Kollégiumnak!*) Ez a 11 éves pedagógiai képzés teszi lehetővé, hogy elhivatott tanítóképzős tanárok lépjenek át a tanítóképzők tantermeinek küszöbét.

Ezen rendelet szerint kivételesen engedély adható arra is, hogy az erre pályázók középiskolai (*gimnáziumi, mezőgazdasági, kereskedelmi, képzőművészeti, hit-tudományi*) tanári oklevél birtokában is elvégezhetik a tanítóképzős tanári kol-

48 U. o. Az alapítványi helyekre való felvételt és a tanulók jutalmazását a tantestület, illetve az iskolaszék döntötte el. V. ö. még Pethő László: A tanítók és a társadalom (Bp., 1991.) 92-108.

49 Magyar Pedagógiai Lexikon (Bp., 1933.) I. 63.

50 Magyarország 1935. január 13., 4.

51 Pethő László: A tanítók és a társadalom (Bp., 1991.) 81.

52 Pethő László i. m. 82.

légiumot, de előbb néhány elméleti és gyakorlati tárgyból különbözeti vizsgát kellett tenniük (*pedagógia, neveléstörténet, tanítási gyakorlat stb.*). Tehát az egyetemi diploma vagy a képzőművészeti, zeneművészeti, a hittudományi főiskolai oklevél megszerzése után az Apponyi Kollégium mintegy posztgraduális továbbképzést jelentett.⁵³ Ezt az alapvető rendeletet némileg módosította a VKM 1906:76629. tc., amely lehetővé tette, hogy a tanítóképzős tanárjelöltek bentlakásos kollégiumi elhelyezést nyerjenek. Előírta a rendelet azt is, hogy minden tanító- és tanítónőképző intézetben kötelezően tanítani kell valamelyik hazai nemzetiségi nyelvet (*német, szlovák, horvát, román*), hogy a nemzetiséglakta területeken létesített népiskolákban a nemzetiségi tanulókat saját anyanyelvükön is taníthassák a tanítók. Következésképpen a tanítóképzős tanároknak is fel kell készülniök 1-2 idegen nyelvből. Rendszerint azt az idegen nyelvet választották, amelyiket már középiskolás korukban is tanulták. A humaniorák tanárjelöltjei számára kötelező volt a latin nyelv ismerete is, hogy a klasszikus és a középkor művelődéstörténeti anyagában nyelvi szinten is eligazodjanak.⁵⁴

Itt lehet megjegyezni azonban azt is, hogy e magától értetődő és a mai ember számára is mélyen humánus rendelkezés végrehajtása során - különböző okokból, főként identitástudati különbségekből - sok nehézség adódott, sőt torzulás is. Ez azonban természetesen következménye volt annak, hogy az 1906:XXVI. tc. alapján mind az egyházmegyei tanfelügyelők, mind a közigazgatási főhatóságok közé sorozott állami tanfelügyelők száma kétszeresére emelkedett, s erélyesen igyekeztek megszüntetni a népoktatásban található torzulásokat, amelyek nemzetiségi ellentétekhez vezettek. Ezzel kapcsolatban azonban Apponyi fölöttébb optimista volt, amikor ezt írta a jászberényi választóközönséghez: *»A legexponáltabb nemzetiségi tanítóság soraiban is mindinkább terjedt a megnyugvás szelleme és a közreműködésre való készség: azok az egyházi hatóságok is, amelyek ellentétes állásponton voltak, mindinkább hozzásimulnak a dolgok új rendjéhez.«*⁵⁵

Apponyi oktatásügyi alkotásainak itt jelzett időszakát valóban korszakalkotónak nevezhetjük népoktatásunk rendszerének történetében. S még nem is szóltunk azokról az alkotásairól, amelyek az iskolán kívüli népoktatás, az ú. n. szabadoktatás, a Széchenyi Szövetség népművelő tevékenysége, a munkásbiztosítás, az egészségvédelem, az esztétikai nevelés, a természetvédelem (*Madarak és Fák Napja*) stb. körébe tartoznak. Mindez külön tanulmány tárgya lehet.

Három esztendő a kultuszárca élén! Az elmúlt évtizedekben méltatlanul *»elfelejtették«* Apponyi Albert közoktatásügyi alkotásait. Mi természetesen tarthatjuk, hahogy Apponyi gondolkodásmódja, emelkedett szellemisége és alkotóképessége ma is példaértékű lehet mindenki számára, aki képes megőrizni művelődéstörténeti hagyományainkat, a nemzeti, a polgári, az intellektuális és az erkölcsi értékrendünket. *»Kedvenc gondolatom volt - írja - a kultúra decentralizációja, a vidék szellemi életének fellendítése. Ebből a szempontból létesítettem több vidéki gócponton úgynevezett kultúrházakat.«*⁵⁶

53 Magyar Tanítóképző 1906. 47.

54 Magyar Tanítóképző. 1932., 45. évf. 266.

55 L. a 42. sz. jegyzet anyagát! 9. old.

56 U. o. *»A főiskolai és középfokú iskolai tanárságnak sikeres buzdítása rendszeres előadási ciklusok tartására a szabadoktatás terén, melynek segítségével éppúgy, mint az analfabéták oktatásának rendszeresítésével, a szabadoktatás eddig ismeretlen arányokban fejlődött, bár teljes szervezése még az előkészítés stádiumában maradt. Nem szólok a művészet és a tudomány fejlesztésére tett intézkedéseimről, amelyek a szakkörök teljes elismerésével találkoztak.«*